

הרב יהודה אראל

כתיבה ב'עט שבת' שמתנדפת אך מותירה רושם ניכר

שאלה

ניסיתי להשתמש בעט שבת ('שבעט'), כתבתי כמה מילים על דף נייר רגיל והשארתי אותו באוויר החדר למשך כמה ימים, ואכן הכתב הסגול נמחק לאחר מספר ימים. אולם כשהתבוננתי בדף שמתי לב שנשאר רושם צהבהב שניתן לראות מה כתוב. ברצוני לדעת האם אין בכתיבה זו איסור דאורייתא, שהרי זהו כתב מתקיים?

א. הגדרת הכתב האסור

נאמר במשנה (שבת קד ע"ב): 'כתב במשקין, במי פירות, באבק דרכים, באבק הסופרים ובכל דבר שאינו מתקיים פטור'. מדברי המשנה למדנו שהכותב כתב שאינו מתקיים עובר על איסור דרבנן. על פי זה פותח העט שבת שזהו כתב שאינו מתקיים יותר משלושה ימים.¹ לעניין שאלתך, שנשאר רושם בדף גם לאחר מספר ימים - אכן ערכתי ניסוי, ודברך צודקים שנשאר רושם קל על הדף שלאחר התבוננות ניתן לראות מה כתוב, אם כי הדבר דורש מאמץ. על כן יש לעיין בהגדרת 'כתב שרישומו ניכר'. הרב ישראל רוזן מציין שני תנאים לכתב האסור בשבת מן התורה: מתקיים וניכר. מתקיים לאורך זמן, ושהכתב נראה לעין בצורה טובה. הוא מדייק זאת מהמשנה (שבת קד ע"א): 'כתב בדיו, בסם... ובכל דבר שהוא רושם', והביא לכך סיעתא מכמה אחרונים, ביניהם דברי ה'פתחי תשובה' (אה"ע סי' קכד סעי' א): 'שרישומו ניכר הוא לומר דתרתני בעינן - שיהא מתקיים, וניכר'. עם זאת, יש לעיין בהגדרת 'כתב ניכר'. דבר מוסכם ש'כתב' שצריך להשתמש בטכנולוגיות מסוימות כדי להצליח לראותו אינו 'כתב', שהרי התורה ניתנה לבני האדם שינהגו בה בחוש הטבעי. וזו לשון בעל שו"ת 'אבן יקרה' (תניינא סי' לג): 'אין בכתיבה זו דקה מן הדקה... דין כתב כלל, ואנו אין לנו אלא מה שענינו רואות במראה ולא בחידות'.

ב. כתיבה הניכרת בקושי רב

כתב הרב אברהם יצחק הכהן קוק (דעת כהן, סי' קסא):

1. לעניין הגדרת מספר הימים עיין במאמרו של הרב מרדכי אליהו, 'כתיבה חיונית בשבת בדיו מתנדף', תחומין יא, עמ' 107.
2. הרב ישראל רוזן, 'כתב סתר בשבת', תחומין כה, עמ' 461.

כתב, שלא יהא לו דין כתב מצד התורה נחלק לשלשה דרכים: א) אם אינו מתקיים. ב) שאינו רושם, כמו בגיטין דאין מי מילין ע"ג מי מילין, או באברא מפני שאין רישומו ניכר. ג) שהוא כתב ניכר ומתקיים, אלא שאינו קרוי כתב מפני שלא כתבו אדם, רק מאליו נעשה, והוא חק תוכות. הרב קוק כותב שיש שלושה מרכיבים להגדרת כתב האסור מהתורה: מתקיים, ניכר, כתבו אדם ולא נעשה מאליו. חילוק זה בין מתקיים לניכר, ניתן לראות בדברי הרא"ה המובאים בר"ן (המיוחס לר"ן שבת קד ע"ב):

כתב במשקין במי פירות וכו' פטור. פירוש: פטור, אבל אסור. וכתב הרא"ה ז"ל: דדווקא הני, דאע"ג דאין מתקיימין מכל מקום רישומן ניכר ומתקיימין קצת, כגון מי פירות ומשקין כעין תותים שמשחירין, או יין אדום ואבק דרכים דהוא עפר נגוב. אבל במים דעלמא או עפר המדולדל מסתברא דמותר לכתחילה.

מדברי הר"ן למדנו שכתביה במשקין אינה מתקיימת אבל כיוון שרישומה ניכר ומתקיימת קצת - היא אסורה מדרבנן. ובסוף דבריו אמר שכתביה במים או עפר המדולדל מותרת לכתחילה. נראה שכתביה במים או בעפר מדולדל, אמנם אינה ניכרת, אבל ודאי משאירה איזה רושם על הדף. אך קשה להגדיר מהו כתב שרישומה ניכר ומה לא. וכך פסק השולחן ערוך' (או"ח סי' שמ סעי' ד):

יש ליזהר שלא לכתוב באצבעו במשקין על השולחן או באפר. אבל מותר לרשום באוויר כמין אותיות.

ובט"ז (או"ח סי' שמ ס"ק ג) ביאר סיבת ההיתר לרשום באוויר: והטעם... שאין רישומו ניכר כמו במשקין. ולפי"ז לאו דווקא באויר, אלא הוא הדין אם רושם בדף נגוב צורת אותיות שרי, דגם בזה אין רישומו ניכר כלל. על דברי הט"ז כתב הפרי מגדים' (משבצות זהב ס"ק ג):

ואותן הכותבים דבר סתר בנייר עם חלב שנחלב ולא נתבשל עדיין, ונבלע בנייר ואין רישומו ניכר, וכשבא לחבירו נותן אותו אצל האש ושלחבת ומתחמם וניכר הכתב ההוא (עיין בירושלמי שם פי"ב ה"ד כעין זה), אם עשה כן בשבת יש לומר דחיוב חטאת ליכא, ומכל מקום מדרבנן אסור, דדומה לכותב. מדברי הפרי מגדים' לא ברור מעמדו של כתב שאינו ניכר כשלעצמו, אך מדברי השמירת שבת כהלכתה' (פ"מ סעי' ב הערה ט) נראה שגם אם הרישום לא ניכר כל כך, בכל זאת נחשב לכתב. וזו לשונו:

שמעתי מהגרש"ז אויערבך זצ"ל, דבגלאי-חום כזה שהאותיות או הסימנים כבר ישנם, וניכרים קצת לעין, נראה כיון דאין לחשוש לזה שמשנתנה הצבע כאילו כותב דיו ע"ג סיקרא, דהואיל ולא מתקיים, ואיסורו ודאי לאו מה"ת, אין לחשוש בזה לכותב כיון שהכל כבר היה קודם ולא הוסיף כלום והשינוי הוא רק בצבע.

מבואר מדבריו שכתביה במשקין האסורה מדרבנן, ניכרת קצת לעין (וכן הוא במבחן המציאות), ולכן נאסרה מדרבנן. לעומת כתב באוויר או על גבי נייר נגוב ששם לא ניכר כלל. אם כן, עולה עד כה, שכתב שרישומה אינו ניכר כל כך, אסור מדרבנן כדין כתיבה במשקין. מכל מקום לעניין עט שבת אין נפקא מינה, כיון שהדיו הניכר לעין בקלות אינו מתקיים מספר ימים, ממילא איסורו מדרבנן. וזו לשון הרב ישראל רוזן (תחומין כה, עמ')

474): 'כתב שאינו ניכר בחוש טבעי, או שרישומו ניכר בקושי רב - נראה שאינו כתב מן התורה'. למעשה, כתיבה בעט שבת אסורה מדרבנן, כיוון שהכתב נמחק לאחר מספר ימים, והכתב החלש שנשאר לזמן ארוך, אינו נחשב כתב שרישומו ניכר, ועל כן איסורו מדרבנן או אפילו מותר לכתחילה.

